

○ De hemel & de hel, of: de melk na de barensweeën - *Biest* door De Wetten van Kepler: persoonlijke observaties van een toneelverslaggever -

Loek Zonneveld

Van sommige woorden gaan je neusvleugels tintelen en worden alle zintuigen open zenuwen. Als boerenzoon had ik dat al bij de namen van de jaargetijden. Winter, dat was de geur van stront en pis in de stal, waar we als kinderen boven sliepen. Lente, dat was eerst: dansen. De koeien gingen van stal de wei in. Ze waren uitzinnig, die mooie lijven sprongen van uitzinnige vreugde in een wilde choreografie, de uiers onder hun lijven wapperden schaamteloos mee. Het was het enige moment in het jaar dat wij, de kinderen, niét met de koeien de wei in mochten. Hun wild plezier was voor ons, kleine mennekes, levensgevaarlijk. Daarna verwerd de lente snel tot de geur, de stank liever, van de ontsmettingsmiddelen waarmee de stal werd schoongemaakt. De dampende stront- en pis-ruimte werd kale opslag. Zomer, dat was de hooitijd, het maaien, het drogen in het veld, de eindeloze schrik voor regen, bladeren in de Enkhuizer almanak (de Erwin Krol voor boeren in de jaren vijftig van de vorige eeuw). En daarna meehelpen het droge gras op de hooimijten te laden, vervolgens op de hooiwagens. En dan het hoogtepunt van het jaar: boven in de hooiwagen liggen, die verse geur opsnuiven, tijdens de rit richting de boerderij naar de zon tussen de boomtakken kijken, gevaarlijk graaien naar de takken van de bomen. Meteen daarop met een hooivork de kleine porties op een schuinoplopende band vol enge rieken smijten. Die machine, altijd gehoord, wij hadden er geen geld voor, heette De Jacobs ladder - twee hoofdletters, een bijbels begrip in boerderijenland. In de nazomer en de Herfst was er de geur van licht broeiend hooi in de barg, een lekkere zweetgeur. In de late herfst en vroege winter werd er op stal 'gekalverd', gebaard. Altijd voorafgegaan door het bange geloei van de jonge koeien, die niet lang daarvoor 'naar de stier' waren geweest (er was één dekhengst voor twee straatjes boerderijen) en die niet wisten wat ze meemaakten. Mijn vader was een held in verloskunde in ons buurtje. Trots keek ik vaak 's nachts (wakker gemaakt door mijn moeder) toe hoe hij hielp bij moeizame bevallingen. Daarna was er biest. De eerste moedermelk na de bevalling, de romigste melksmaak die ik ooit in mijn leven heb geproefd. Er waren mythen rondom biest. Je mocht die melk niet drinken: er zat bloed in. Mijn ouders vonden dat onzin. En er was één geur die iedere schrik voor biest onverbiddelijk loochenstrafte: mijn moeder maakte er de lekkerste pannekoeken van die er ter wereld bestonden. Biest-pannekoeken.

Biest, zo heette de voorstelling van de theaterformatie De Wetten van Kepler. Geschreven door Herman van de Wijdeven, geregisseerd door Jos van Kan, gespeeld door Marlies Hamelynck (moeder), Wendell Jaspers (dochter), gezongen door Jan Kullmann (tenor). Ik moet eerlijk bekennen dat ik de voorstelling eerder had opgemerkt, maar er in een wijde boog omheen ben gelopen. Na hen negen jaar intensief te hebben verpleegd, zijn de boerin en de boer die mijn moeder en vader waren niet zo lang geleden kort achter elkaar gestorven. Voorstellingen over dooie ouders heb ik toen een tijdlang gemeden. Producties over het boerenleven helemaal. Dus zag ik *Biest* aan het eind van de toernee. Spijt als alle haren op mijn kop - en dat zijn er nogal wat - na afloop. Dat had ik eerder willen, wat heet: móeten zien. De voorstelling werkte als een emmer biest in mijn gezicht. En als een warme, zachte,

troostende omarming. De lyrische introductie bij dit verhaal is overigens erg bedrieglijk. Leuk hoor, die geuren en dat hooi en die dansende koeien en de biestpannekoeken. Vriendjes en vriendinnetjes waren stinkend jaloers: leven op een boerderij, heerlijk! Maar ik ben een boerderijkind van 1948, een 'wederopbouwkind'. De wederopbouwboerderijen, met name de kleine, vielen in de jaren na de tweede wereldoorlog als dominostenen om, ze gingen bij bossen failliet. Ook de onze. Toen ik vier was, sprong mijn grootvader van vaders kant met een pak belastingschulden in de waterput, en verzoop. Hij kon de overgang van paard-en-wagen naar tractor-en-wagen, van met-de-hand-melken en melkbus-aan-de-straat, naar melkmachine (met van die enge, bewegende zuignappen), niet meer meemaken. Mijn vader ook niet. Het was onbetaalbaar geworden. Mijn vader was geen zelfmoordenaar. Hij ging een baan zoeken (Hoogovens - nu Chorus - in IJmuiden). Het was zijn eer te na dat hij de boerderij hoe dan ook wilde behouden. Als tweede baan dan maar, als ding erbij. Later, veel later - hij was toen al doodziek - vertelde-ie dat het ook een gebaar was naar zijn vader, mijn vroeg gestorven opa. Dus zaten wij als jochies van zes onder de koeien. En we rolden de melkbussen nog altijd naar de straat. De bescheiden tuin was deels voor de veiling (spinazie, aardbeien) deels voor 'eigen bik' - we aten van onze eigen grond. De idyllische binding met de geuren en kleuren van de natuur werden geleidelijk aan een hel van keihard werken. En over die hel gaat de voorstelling *Biest* door De Wetten van Kepler.

Toen ik binnenkwam in Frascati 2, vrijdag 16 december 2005, werd mijn keel dichtgeknepen. Op de kale speelvloer een woud van steriele dingen - in mijn direct op gang gezette verbeelding: zuignappen van die gehate melkmachines. Een stugge boerin, gekluisterd aan haar stoel, ziek, verlamd, autistisch, blind en doof voor de acute problemen van de boerderij. Die door haar dochter ook bekwaam voor haar worden verzwegen. En zwijgen, daar waren die boerderijbewoners meesters en meesteressen in. Een ophande zijnde koeienbevalling die mis dreigt te lopen. En een groot geheim. Grote Geheimen - dat waren de gierende spoken van de boerderij. Het waren natuurlijk allemaal ándere spoken in *Biest* dan die ik kende. Maar de spoken in déze boerderij, ik begreep ze meteen. Schulden, niet-willen-weten, verlies, afscheid. Er was volop identificatie. En toch ook weer helemaal niét. Ik had bijvoorbeeld geen zus, alleen maar broers. Mijn moeder was verre van verlamd (dat kwam pas op latere leeftijd). Ik heb haar nooit agressief een glas biest zien wegflikkeren. *Biest* zong zich echter los van iedere anekdote. Voerde ons kijkers langzaam maar zeker binnen in die doodenge sfeer van het rauwe boerenleven. De haat. De hel. Als kijker heb ik het maar zelden meegemaakt dat toneelmakers erin slagen me op de punt van mijn stoel te laten kijken en kijken en nog eens kijken, me te laten genieten van de gekozen middelen, dat overweldigend geconcentreerde spel van de twee vrouwen, het gezongen commentaar van de tenor, de stilering in de enscenering. Terwijl ze er ondertussen in slaagden me terug te gooien in mijn eigen geschiedenis. Goed toneel, krachtig theater - dat is ordening van wat voor de individuele toeschouwer ooit chaos leek. Herinneringen aan haat, liefdeloosheid, dreigende ondergang: dat zijn tekens van die chaos. Ieder mens heeft daar zijn eigen angstvisioenen over. *Biest* zit daar boordevol mee. Maar de makers ordenen de angsten kundig en behendig, ze leggen de anekdotes als herkenbare puzzelstukjes naast, achter en door elkaar. Zodat de toeschouwer, met al zijn individuele associaties, kan verdwalen in de vertelling die zij voor jou hebben bereid.

Toneel, ik heb het al vaker opgeschreven, is voor mij, als toeschouwer en als toneelverslaggever - door de combinatie van schoonheid en troost - al ruim veertig jaar een prachtig middel om iets meer over mijzelf en mijn verleden te begrijpen. Inzicht, zonder alles meteen dóór te hebben. In die zin was *Biest* voor mij een van die zeldzame ervaringen in het theater, waarin esthetiek samenvalt met emotie. En emotie was er volop. Ik kwam echt gebroken uit de voorstelling. Een van de uitgangen van Frascati 2, waar *Biest* speelde, brengt je in een café. Om de hoek van die uitgang zaten die avond vrienden van me, die naar een héél andere voorstelling waren geweest, en daarover druk in debat waren. Ik geloof dat ze schrokken van hoe ik eruit zag, zoals mensen schrikken als je een behuuld gezicht hebt en niet weten waardoor dat komt. Ik zei: laat me maar, ik heb geen tekst meer. Toen ik, uren later, iets meer tekst had (en gelukkig thuis zat) noteerde ik in mijn dagboek een anekdote, die goed bij het incasseren van *Biest* hoort. Jaren geleden (een jaartal heb ik niet paraat) heeft Ivo van Hove bij het Zuidelijk Toneel een voorstelling gemaakt (Eugene O'Neill's *Begeren onder de olmen*) waar zes koeien op het toneel aanwezig waren. Middels zijn vakblad De Boerderij had mijn vader kennis genomen van die productie. Hij droeg mij streng op om meteen - dat was voor hem ook altijd: metéén, ik moest onmiddellijk aan de telefoon - uit te zoeken hoe het vervoer van die zes koeien door heel Nederland en Vlaanderen geregeld was. Kunstenaars die met koeien gaan slepen - hij vertrouwde het voor geen meter. Ik heb het tot in detail uitgezocht. Telefonisch natuurlijk. Maar ik wist dat mijn vader onderzoeksresultaten uit de frontlines ging verlangen. Dus ben ik ook gaan kijken. Heb zelfs wat videobeelden over het veevervoer bemachtigd. Toen hij mijn verhaal rustig aanhoorde en de beelden zag, was hij tevreden. De koeien waren goed 'bestrooit', ze konden tijdens het vervoer staan én liggen, er was voldoende ruimte, er werd regelmatig schoongemaakt. En waar hij met name uiterst tevreden over was - voor hem was het een verrassing en een openbaring over het Nederlands/Vlaamse toneel (waar-ie echt niks over wist): de koeien konden tijdens de voorstelling op het toneel onbelemmerd schijten en pissen. Toen ik hem vroeg of hij mee wilde naar de voorstelling, antwoordde hij kortweg: nee, laat maar, 't is goed zo. Ik kende de voorstelling. En ik heb het zo gelaten.

Loek Zonneveld is toneelverslaggever en schrijft onder meer voor De Groene Amsterdammer.

Biest / Wetten van Kepler. Première 28 oktober 2005 Verkadefabriek. Tekst: Herman van de Wijdeven. Regie: Jos van Kan. Spel: Marlies Hamelynck en Wendell Jaspers. Zang: Jan Kullmann. Dramaturgie: Berthe Spoelstra.